

4.12. Навчання п'ятикласників інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»

О.І.Пометун,

член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України

Т.О.Ремех,

*кандидат педагогічних наук,
завідувач відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

Ю.Б.Малієнко,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

Яким є зміст інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» в 5 класі

Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство»¹ інтегрує курси історії України, всесвітньої історії, громадянської освіти всередині освітньої галузі та частково інших освітніх галузей: соціальної і здоров'язбережувальної (наприклад, взаємодія в оточенні, громаді, суспільстві; наслідки впливу людини на довкілля); математичної (наприклад, відлік часу в історії, римські і арабські цифри, хронологічні задачі); інформатичної (наприклад, пошук інформації в інтернет-джерелах); мовно-літературної (наприклад, поняття медіатексту, фольклор як історичне джерело); природничої (наприклад, взаємодія людини і природи на різних історичних етапах; технологічної (наприклад, винаходи в галузі техніки в різні історичні періоди, розвиток науки нині); мистецької (робота з зображеннями скульптур, архітектурних пам'яток, творів живопису) тощо².

¹Текст програми та презентація: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/83124/>

² більше див.: 1) Пометун, О., Гупан, Н. (2022). Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу (на прикладі модельної програми й підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). Проблеми сучасного підручника, №1, 2022. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/196>; 2) Пометун О.І. Інтегровані курси як перспективний напрям розвитку змісту середньої освіти. VI Геретівські читання: наукові статті, тези доповідей та інші наукові матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 03 червня 2022 року, Тернопіль. С. 248-251. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads.pdf>;

3) Возна З., Ремех Т. Інтегровані курси з історії та громадянської освіти для 5 класу: теоретико-змістовий аналіз. Український педагогічний журнал. №1, 2022. С.40-52. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/index>;

4) Ремех Т.О. Розвиток громадянськості п'ятикласників засобами інтегрованого курсу. Особистість на шляху до духовних цінностей: інноваційна практика, набутий досвід: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / упоряд. Л. В. Антонюк; за ред. А. Л. Черній. Рівне : РОІППО, 2022. С.87-92. URL : <https://www.roippo.org.ua/activities/research/conferenc.php/7118/>

5) Малієнко, Ю. (2021). Інтеграція як концепт сучасного підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*, (27), 123–131. URL: https://lib.iitta.gov.ua/20PSP_2_2021_web.pdf

Відповідно до модельної навчальної програми, зміст інтегрованого курсу для 5 класу складається із вступу та п'яти розділів. Вони містять переліки певних історичних та/або громадянознавчих сюжетів і уможливають послідовне опанування учнями відповідною інформацією, оволодіння ними початковими предметними уміннями, що складають основу їхньої подальшої історичної та громадянської освіти.

Оскільки курс у 5 класі не передбачає систематичного викладу інформації про минуле та сьогодення, то історичні та суспільно значимі факти, події, явища, процеси подаються фрагментарно. Їх відбір здійснено з урахуванням положень методичної науки щодо необхідності збалансованого представлення як фактів національної і регіональної історії, так і показу багатоаспектності соціальної, політичної історії, історії культури й повсякденності, тенденцій теперішнього часу.

Вступ «Людина. Суспільство. Історія» передбачає актуалізацію знань і уявлень учнів, зокрема, і з початкової школи. Логіка змісту Вступу розгортається в трьох аспектах: 1) від людини як особистості, гідності людини через людину в суспільстві до людських спільнот та їх розмаїття; 2) від історії як минулого людини через науку історію до історичних досліджень; 3) від уявлення про історію України як складник історії Європи та світу до розуміння, що таке історія мого краю.

Основними очікуваними результатами учнів є такі:

- *розповідати* проунікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства; хто такі історики, що досліджує історія світу та України;
- *пояснювати*, що таке гідність людини (з допомогою вчителя); як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом суспільства; як людина своєю діяльністю впливає на різні спільноти; що означає термін «історія» в різних значеннях, про що і про кого розповідає історія як наука;
- *розрізняти* локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, *співвідносить* себе з ними;
- *описувати* та *характеризувати*: себе за належністю до різних спільнот
- *обґрунтовувати* присутність минулого в сучасності, взаємопов'язаність минулого, теперішнього і майбутнього;
- *висловлювати судження* щодо вивчення історії свого народу і країни та збереженні пам'яті про минуле;
- *поводитися* з повагою до гідності інших осіб;
- *самостійно використовувати підручник* як джерело знань, *коментувати* йоготекст під час читання, *складати* запитання до нього.

6) Малієнко Ю. Б. Інтегративний підхід до навчання історії в закладах загальної середньої освіти VI Геретівські читання: наукові статті, тези доповідей та інші наукові матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 03 червня 2022 року, Тернопіль. С. 185-187. URL : <https://drive.google.com/file/d/1XoGEx0iqwtSDTKDPNw8cwN7eHri-lM1Q/view>

Перший розділ курсу «Історичний час і простір» умовно складається з трьох змістових одиниць, що фактично відповідають на запитання «коли», «яким чином» і «де» вивчається історія. Спочатку передбачено розгляд учнями таких питань як синхронність й послідовність подій в історії, хронологія, час та його відлік, лінія часу та одиниці вимірювання історичного часу. Учні також отримують загальне уявлення про основні періоди історії людства.

Потім вони знайомляться з поняттями простору життєдіяльності людини, географічним та історичним простором, історичною мапою та розмірковують над питанням взаємодії людини і природи. А далі передбачено опанування учнями інформацією про розташування України, її кордони з сусідніми державами в минулому і тепер. Учні отримують також знання про етнографічні регіони України та географічні назви в історії.

Опанування учнями змістом першого розділу уможливилює досягнення таких очікуваних результатів:

- *пояснювати* різницю між одиницями вимірювання історичного часу і співвідносить їх (рік – століття – тисячоліття); як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей; окремі географічні назви та їхнє історичне походження;
- *установлювати* одночасність подій в історичному просторі, тривалість подій, явищ, процесів та їх часову віддаленість одних від одних (у межах теми, з допомогою вчителя); послідовність історичних подій за допомогою лінії часу;
- *виявляти* вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- *розрізняти* поняття «географічний» та «історичний» простори; умовні позначки на географічній та історичній карті;
- *виокремлювати* основні елементи карти та пояснює їх значення;
- *визначати* орієнтацію об'єктів відносно сторін світу, суб'єкта спостереження;
- *ідентифікувати* на різних картах кордони України та її сусідів, етнографічні регіони України;
- *співвідносити* дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя, текст книжки тощо).

Другий розділ курсу для 5 класу «Джерела інформації. Історичні джерела» розпочинається з пригадування учнями, що таке інформація та в яких джерелах вона міститься. Потім передбачено, що учні ознайомлюються з первинними й вторинними джерелами інформації, писемними й речовими історичними джерелами, візуальними історичними пам'ятками. Далі програмою окреслено розгляд учнями мови, топоніміки й фольклору як джерел про минуле. Змістовою одиницею розділу, що має посиленний громадянознавчий аспект, є розгляд питань про текст, медіатекст та достовірність джерел; способи нагромадження та пошуку інформації у минулому і сьогодні.

Змістом розділу окремо передбачено ознайомлення учнів із роллю книги в історії людства та діями в цій галузі – Йоганном Гутенбергом та Іваном Федоровим. Завершується розділ розглядом питань збереження історичних

джерел, ролі й значення архівів, музеїв та бібліотек в Україні і світі та наданням учням відомостей про пошукові інтернет-системи отримання інформації.

Очікувані результати навчання учнів другого розділу, такі:

- *розрізняти* джерела інформації за видами (матеріальні/нематеріальні, первинні/ вторинні, текстово-візуальні тощо); факт і судження в запропонованому тексті/медіатексті;

- *наводити приклади* історичних пам'яток та інших проявів присутності минулого в сьогоденні – топоніміка, лексика, фольклор, соціальні практики тощо;

- *визначати* ознаки, що пов'язують документи, артефакти (музейні об'єкти) та ілюстративний матеріал з історичним періодом (в межах теми); тему і походження запропонованого джерела історичної та суспільної інформації

- *пояснювати* способи нагромадження та пошуку інформації; доцільно *застосовувати* терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах;

- *виокремлювати* основне і другорядне в тексті джерела;

- *формулювати питання* різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел; *запитання* щодо достовірності інформації з різних джерел;

- *характеризувати* способи збереження інформації про минуле та *пояснювати* необхідність збереження історичних джерел у минулому й сьогоденні;

- *використовувати* пошукові системи для отримання інформації, дізнається значення незнайомих слів.

Третій розділ курсу «Мандрівки у минуле України» ґрунтовніше ознайомлює учнів з предметом історичної науки. Передбачено опанування учнями інформацією про те, що таке історичні події і процеси, їх причини, приводи, результати та наслідки, а також яку роль відігравали історичні постаті. Потім учні опанують історичними подіями, явищами та діяльністю історичних діячів. Зміст цього розділу надає перевагу історії України, забезпечуючи у такий спосіб українознавчий, державницький компонент. Важливими аспектами третього розділу є такі: 1) минуле розкрито на близькому для дітей історичному та/або краєзнавчому контексті; 2) показаний зв'язок вітчизняної, регіональної та локальної історії.

Передбачено опанування відомостями про шість історичних сюжетів та п'ять історичних постатей, що дає можливість створити в учнів первинні уявлення про деякі основні віхи вітчизняної історії та їх значення і про діяльність окремих історичних діячів.

Зміст третього розділу уналежнює:

- ознайомлення учнів з історією Русь-Україна і Галицько-Волинської держави й історичними посталями княгині Ольги й короля Данила;

- мандрівку учнів у добу українського козацтва, прославленого в битвах і походах;

- розгляд учнями подій Української революції (1917– 1921) та діяльності Михайла Грушевського й Євгена Петрушевича;

- отримання учнями відомостей про Голодомор в пам'ятниках України і світу;
- ознайомлення учнів з історією України у Другій світовій війні (1939–1945);
- розгляд учнями процесу утворення держави Україна, віх становлення української державності та діяльності В'ячеслава Чорновола.

Завершується розділ розглядом питань історії мого краю (від минулого до сьогодення) та історією моєї родини.

Основними очікуваними результатами учнів Вступу, є такі:

- *пояснювати*, що таке історичні події і процеси;
- *виявляти* і *розрізняти* з допомогою вчителя на прикладах матеріалу теми причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів;
- *установлювати* одночасність, хронологічну тривалість і послідовність зазначених подій та процесів та їх віддаленість одних від одних;
- *співвідносити* подію, історичне явище і століття (у межах теми, з допомогою вчителя), з вивченим періодом (епохою) відомі історичні події та особи, визначає сфери суспільного життя, які зазнавали змін;
- *визначати* на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій, згаданих у змісті теми;
- *описувати* перебіг історичних подій у межах теми та визначає їхню тяглість в історичному процесі;
- *добирати* приклади, які розкривають поняття/ терміни, що використовуються в межах теми;
- *формулювати* запитання щодо можливого впливу тих чи інших подій на життя суспільства, окремих груп людей; судження про вчинки історичних осіб та сучасних діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду;
- *використовувати* в поясненнях інформацію з різних джерел, зокрема тексти та відеоматеріали, усні історичні свідчення, музейні експозиції, власні спостереження.

Четвертий розділ курсу «Історія навколо нас» присвячено розгляду змін в різних сферах життєдіяльності людини і суспільства.

Програмою передбачено, що спочатку учні сформулюють уявлення про те, як відбуваються і чому зміни в житті людини і суспільства. Далі вони мають опанувати інформацією про різноманітність життя суспільства в минулому й сьогоденні, зокрема щодо господарського життя (підприємництво, гроші), явищ культури, зокрема духовної і матеріальної (освіта, спорт, дозвілля), побуту і традицій різних верств населення (місто і село), міграції та добродійності.

Основними очікуваними результатами учнів є такі:

- *розрізняти* природні, економічні, соціальні, технологічні та культурні зміни та *наводити приклади* їх впливу на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому;

- *пояснювати*, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науковотехнічних винаходів, соціальних обставин;
- *виявляти* чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів);
- *використовувати* в поясненнях інформацію з різних джерел, зокрема тексти та відеоматеріали, усні історичні свідчення, музейні експозиції, власні спостереження;
- *формулювати* висновок, оцінні судження на основі наведених фактів;
- *визначати* придатність отриманої інформації для добору аргументів з допомогою вчителя;
- *попередньо викладати інформацію*, будувати виступ із дотриманням структури.

П'ятий розділ курсу «Розмаїття України» продовжує українознавчу лінію програми. Він присвячений питанням полікультурної України та видатним природним та історичним пам'яткам.

Зміст розділу передбачає ознайомлення учнів з етнічним, релігійним, культурним та іншим розмаїттям в Україні та світі в минулому і сьогоденні, а потім – опанування ними відомостями про замки, фортеці, палаци, релігії та храми, історичні та природні заповідники України, розгляд питання взаємодії культур у минулому і сьогоденні. Завершується розділ підсумковим питанням до всього курсу щодо зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільства.

Очікувані результати навчання учнів, закладені в п'ятому розділі, такі:

- *наводити* приклади етнічного, релігійного, культурного та іншого розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогоденні;
- *пояснювати* причини та наслідки розмаїття в сучасній Україні; як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їхнього життя, станом суспільства; як пов'язані минуле, теперішнє і майбутнє в житті кожної людини і суспільства у цілому;
- *аналізувати* культурне розмаїття України та світу;
- *висловлювати* власне ставлення про культурне розмаїття та його цінність для суспільства;
- *виявляти* зацікавленість переконаннями інших людей;
- *визначати* на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій; *позначати* розміщення об'єктів на карті, прокладає уявні маршрути, *визначати* відстані;
- *описувати і характеризувати* за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури;
- *порівнювати* однотипні пам'ятки історії, природи та культури і *пояснювати* їх значення;
- *попередньо викладати інформацію*, будувати виступ із дотриманням структури;

- *дотримуватися* визначених правил і *пропонувати* у разі потреби зміни до них під час організації подорожей для пізнання пам'яток історії та культури, туристичних об'єктів, а також для прогулянок і відпочинку;

- *оцінювати* значення події, явища, цінність пам'ятки культури для конкретного історичного періоду.

Усі п'ять розділів інтегрованого курсу для 5 класу дають учням змогу осягнути зв'язок минулого і сьогодення, зрозуміти значення історії як колективної пам'яті народу і «вчительки життя», привернути їхню увагу до сучасних та історичних джерел, пробудити інтерес до історії та ознайомлення з явищами, подіями й процесами сучасності, закласти основи геопросторового, системного й критичного мислення, формування активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини.

Якими є особливості методики навчання учнів інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»

Програмові положення, особливості змісту інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» визначають й особливості методики навчання учнів. Закладені в програму очікувані результати та зміст реалізуються через залучення учнів до різноманітних видів навчальної діяльності, що, своєю чергою, передбачає системне застосування технологій активного навчання учнів, розвитку критичного мислення, дослідницької і проектної технологій та технології дидактичної гри. Уроки з курсу мають бути подібні дослідницькій лабораторії чи дискусійному клубу, де кожний учень має змогу індивідуально або в групі дослідити суспільні й історичні явища та процеси, висловити власну позицію, поміркувати вголос, поділитися враженнями та особистим досвідом³.

Реальне й ефективне досягнення результатів навчання потребує постійного залучення учнів до активної різноманітної діяльності. Кожний урок із курсу має передбачати різні види пізнавальної, розумової та навчальної активності учнів. Зазначені у модульній навчальній програмі види навчальної діяльності учнів, повторювані в кожному розділі, дають змогу акумулювати стратегії активного навчання учнів та урізноманітнити освітній процес. Учитель може обирати з цього переліку ті, які максимально реалізуватимуть завдання певного уроку, теми чи розділу.

Доцільні види навчальної діяльності учнів на уроках інтегрованого курсу подані в таблиці 1.

³ більше див.: Олена Пометун. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. Український педагогічний журнал. 2021. № 4. С. 106-115. URL : https://lib.iitta.gov.ua/729328/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%83%D0%BD%20%D1%96%D0%B7%20UPJ_2021_04_web.pdf

**Види навчальної діяльності учнів на уроках
інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»**

№	Види навчальної діяльності	Зміст	Приклади
1.	Усні повідомлення	підготовка учнями коротких (1-2 хв.) усних повідомлень	Розповідь про себе, минуле і сьогодення родини, зокрема, в контексті належності до різних спільнот Повідомлення про місцеві історико-культурні та природні пам'ятки
2.	Пошукові завдання	пошук учнями інформації в різних джерелах (підручнику, довідниках, інтернет-джерелах), систематизація та оцінювання достовірності інформації	З'ясування значення понять «період», «простір життєдіяльності», «тисячоліття», «століття» Самостійний вибір/добір джерел для опису, характеристики культурного розмаїття України
3.	Практичні завдання	складання й розв'язання хронологічних задач, креслення схем і таблиць, заповнення контурних карт, створення медіа текстів (за допомогою вчителя, за зразком чи самостійно)	Розв'язання хронологічних задач/завдань із тем розділу; Креслення і позначки на лінії часу, пов'язані, зокрема, і з місцевою історією; Читання легенди карти, опрацювання контурних карт за темами розділу Створення медіатексту з тем розділу для обговорення з однокласниками його особливостей
4.	Творчі завдання	створення нових навчальних продуктів, що поєднують набуті знання і вміння учнів із їхніми особистісними поглядами на історичне минуле й сьогодення: сценарії віртуальних екскурсій; усні/письмові твори-роздуми, малюнки, макети, рольові, імітаційні ігри тощо	Історико-літературний екскурс «Як в українських прислів'ях віддзеркалене ставлення до часу та простору» Усний/письмовий твір-роздум «Мій улюблений історичний діяч» Добір/створення відеоматеріалів, усних свідчень, музейних експозицій за темою «Українці в світі»
5.	Обговорення та дискусії	організація обговорення в загальному колі відкритих та	Яке значення має книга для сучасної людини?

		контroversійних питань історії та суспільного життя: висловлення учнями власних суджень щодо історичних особистостей, вчинків людей, підбір аргументів для захисту власної позиції, участь в обговоренні з дотриманням правил дискутування, діалоги з переконанням інших тощо	Як оцінити достовірність поданої в джерелі інформації? Яке значення має книга для сучасної людини? Як оцінити достовірність поданої в джерелі інформації? Що таке взаємодія культур?
6.	Індивідуальні та/або групові проекти	виконання/реалізація учнями навчальних проектів за такими етапами: планування власної діяльності на певний проміжок часу, планування співпраці з іншими у проекті, дослідницька діяльність, співпраця з реалізації проекту та досягнення результатів, презентація результатів проекту	«Минуле в сьогоденні: про що розповідає топоніміка» «Історія в іменах, звичних/шкільних назвах» «Об'єкти громадського простору мого села/селища/міста вчора, сьогодні, завтра» «Культурне розмаїття в назвах мого села, селища, міста»

Пропоновані види навчальної діяльності учнів є орієнтовними. Не обмежуючи автономію і творчість учителя, вони забезпечують багатоманітність, полілогічність та багатотипність організації діяльності учнів. Учитель може диференціювати та/або ускладнювати кожний із пропонованих видів діяльності за рахунок зменшення допомоги учням аж до їхньої повної самостійності чи ускладнення завдань, пропонуючи їм оперувати більшим обсягом інформації чи складнішими способами діяльності. Учителю варто підбирати індивідуальні завдання і корегувати очікувані результати для конкретних учнів, ураховуючи їхнє зацікавлення, інтелектуальні здатності та емоційний стан.

Основним методом опрацювання змісту курсу є постановка запитань до тексту/ілюстрації та пошук відповідей на них, виокремлення в тексті опорних слів, нових понять, головного (головних думок), співвіднесення відомостей тексту та ілюстрацій, графічних організаторів, інтернет джерел тощо. Учителю варто якнайширше залучати життєвий досвід учнів, особливо під час розгляду питань громадянознавчого змісту та краєзнавчого матеріалу.

Застосування технологій активного навчання учнів на уроках із курсу як-от мозковий штурм, дискусія, рольова гра, моделювання, взаємонавчання, робота в малих групах, драматизація слід поєднувати, наприклад, із роботою учнів із підручником, коротким викладом (розповіддю) вчителя, роботою із зошитом. Навчання курсу має включати різноманітну самостійну роботу учнів як на уроках, так і вдома.

З-поміж методів навчання учнів заслуговують на увагу дослідницькі та й ігрові. Виконання учнями пошукових завдань може передбачати такі етапи: 1) пошук/опрацювання інформації з різних джерел щодо тлумачення поняття; 2) обговорення набутої інформації в класі; 3) вироблення за допомогою вчителя визначення поняття й порівняння його з підручником, словником тощо. А під час вивчення учнями окремих тем курсу можна організувати їхню участь в епізодичних ігрових ситуаціях. Доречними будуть й є ігри-подорожі та ігри-дослідження, що обмежуються однією темою чи навіть одним уроком. Варто застосовувати уроки-екскурсії (в тому числі й віртуальні), наприклад, до місцевого музею чи природної пам'ятки.

Свідоме систематичне застосування вчителем зазначених методів і прийомів, його постійна увага до освітнього середовища забезпечать ефективність процесу і досягнення учнями високих результатів із курсу.

Як оцінювати учнів п'ятикласників із інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство»

Положення модельної навчальної програми інтегрованого курсу «Досліджуємо історії і суспільство» (5-6 кл.) передбачають здійснення вчителем на уроках із курсу як формувального, так і підсумкового оцінювання.

Основою оцінювання п'ятикласників є передбачені модельною навчальною програмою інтегрованого курсу очікувані результати їхньої навчальної діяльності або складники ключових компетентностей і наскрізних умінь, що мають формуватись (розвиватись) під час навчання, а саме: мінімальний обсяг знань, обов'язковий для засвоєння учнем у відповідності до його індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей; основні вміння й навички, формування/розвиток яких передбачено програмою; формування ціннісних ставлень учня до історичних та сучасних явищ і подій суспільного життя, що досліджуються ним.

Основними видами оцінювання результатів навчання учнів, що проводяться закладом освіти, є **формувальне** та **підсумкове**: **тематичне, семестрове, річне**. За вибором освітнього закладу оцінювання може здійснюватися за власною шкалою, або за системою оцінювання, визначеною законодавством. За умови використання власної шкали заклад має визначити правила переведення результатів семестрового та річного оцінювання до системи, визначеної законодавством, для виставлення у Свідоцтві досягнень.

Заклади освіти також мають право на свободу вибору форм, змісту та способів оцінювання за рішенням педагогічної ради.

Формувальне (поточне⁴) оцінювання учнів (оцінювання для навчання) має на меті допомогти учням усвідомити способи досягнення кращих результатів навчання курсу. Інструментами формувального оцінювання є:

⁴ Термін «**поточне**» в даному випадку означає, що таке оцінювання супроводжує весь процес навчання. Воно має на меті мотивацію навчання учнів, допомогу учневі у корегування підвищенні проміжних результатів і здійснюється за допомогою спеціальних інструментів протягом кожного уроку і за результатами позаурочної

- педагогічне спостереження вчителя за навчальною та іншими видами діяльності учнів;
- самооцінювання та взаємооцінювання результатів діяльності учнів;
- аналіз вчителем результатів діяльності учнів(картки, обговорення, кубування, групова робота, есе, презентація та ін.)і надання зворотнього зв'язку;
- аналіз учнівських портфоліо, попередніх навчальних досягнень учнів, результатів їхніх діагностувальних робіт.

Під час уроку алгоритм оцінювальної діяльності вчителя може складатись із таких етапів:

- 1) формулювання вчителем та/або разом з учнями очікуваних результатів уроку;
- 2) визначення вчителем та/або разом з учнями) критеріїв і показників оцінювання;
- 3) обрання вчителем стратегій, процедур та шкали оцінювання;
- 4) здійснення оцінювання учнів вчителем, організація самооцінювання та/або взаємооцінювання учнів.

На допомогу вчителям на сайті видавництва «Видавничий дім «Освіта» вміщений цифровий додаток, в якому зокрема є календарно-тематичне планування з визначеними до кожного уроку результатами навчання⁵. Приклад планування подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

**Календарно-тематичне планування (фрагмент)
Курс «Досліджуємо історію і суспільство» (5 клас)**

Вступ. ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ				
№	Тема	Зміст теми у підручнику	Зміст за програмою	Очікувані результати навчання учнів на уроці
1.	Як люди живуть у спільнотах і суспільстві	1. Чому кожна людина неповторна і унікальна 2. Що об'єднує людей в спільноті і суспільство	Людина – неповторна особистість. Гідність людини Людина серед людей. Суспільство Людські спільноти та їх розмаїття. Самоідентифікація людини	<i>Розповідає про</i> унікальність і неповторність кожної людини, гідність людини та повагу до неї <i>Розрізняє</i> локальні і національно-культурні спільноти, <i>співвідносить</i> себе з ними <i>Пояснює</i> , як людина своєю діяльністю впливає на різні спільноти <i>Описує та характеризує</i> себе за належністю до різних спільнот <i>Розповідає</i> , що таке суспільство та у

діяльності. Таке розуміння не співпадає з радянським розуміння цього терміну, коли поточне оцінювання (наприклад поурочний бал) застосовувалось з метою контролю результатів навчання учнів

⁵Календарно-тематичне планування до курсу «Досліджуємо історію і суспільство» авт. О.І.Пометун, Ю.Малієнко, Т.Ремех. URL <http://yakistosviti.com.ua/uk/Doslidzhuiemo-istoriiu-ta-suspilstvo#pdf-2>

				чому полягає зв'язок людини і суспільства
2.	Чому люди пам'ятають свою історію	<ol style="list-style-type: none"> 1. Що таке історія 2. Що досліджує наука історія 3. Чому вивчати історію важливо 	<p>Історія як минуле людини і суспільства. Історія – наука про минуле суспільства. Історичні дослідження</p> <p>Історія України – частина європейської та світової історії. Історія мого краю</p>	<p><i>Пояснює</i> термін «історія» в різних значеннях, про що і про кого розповідає історія як наука <i>Розповідає</i> хто такі історики, що досліджує історія світу та України <i>Обґрунтовує</i> присутність минулого в сучасності, взаємопов'язаність минулого, теперішнього і майбутнього <i>Висловлює судження</i> щодо вивчення історії свого народу і країни та збереженні пам'яті про минуле <i>Самостійно використовує підручник</i> як джерело знань, <i>коментує</i> його текст під час читання, <i>складає</i> запитання до нього</p>

Зауважимо, що підручник з курсу побудований на основі цих результатів і дає змогу учням повністю їх досягти. У процесі опрацювання тексту і завдань підручника учні (з допомогою і консультуванням вчителя) засвоюють навчальний матеріал. Уже під час осмислення матеріалу і виконання додаткових (вміщених у цифровому додатку) завдань або завдань під рубрикою «Перевір себе» вчитель та учні можуть визначати рівень засвоєння ними матеріалу уроку. Для цього в підручник у та цифровому додатку завдання позначені спеціальними кольоровими позначками (див. нижче).

Перевір себе

- 1. Що таке хронологія?
- 2. Як ти поясниш молодшим школярам різницю між роком, десятиліттям, тисячоліттям?
- 3. Що таке послідовність, тривалість і синхронність історичних подій?
- 4. Що таке відлік часу в історії? Поясни на прикладах.
- 5. *Закінчи речення: Історією називають науку про людей у часі тому, що...*
- 6. *Чи міг гетьман Богдан Хмельницький, який жив у XVII столітті, читати «Енеїду» Івана Котляревського, видану в 1798 р.? Чому?*
- 7. *Поясни, як користуватися лінією часу. Познач на ній події, пов'язані з історією твоєї школи.*

Завдання сформульовані таким чином, щоб виявити рівень результатів, які демонструє учень щодо того чи іншого уроку. Оцінка рівнів базується на когнітивній таксономії Б.Блума (Л.Андерсон та Д.Кратвила), що передбачає шість рівнів навчальних результатів у відповідності до рівня мисленнєвих операцій, застосовуваних учнем: нижчі—знання і розуміння учнями навчального

матеріалу та вищі:застосування, аналіз, оцінка й творення. Саме цим рівням відповідають кольорові позначки у підручнику і електронному зошиті до курсу (див нижче).

ПОЧАТКОВИЙ РІВЕНЬ: знання

СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ: розуміння + застосування

ДОСТАТНІЙ РІВЕНЬ: застосування + аналіз + оцінка

ВИСОКИЙ РІВЕНЬ: аналіз + оцінка + створення

Важливим складником формувального оцінювання є самооцінювання, взаємооцінювання учнів та їхня рефлексивна діяльність. Проте більшість школярів не мають навичок оцінювання, тож педагог має приділити увагу, аби навчити цього учнів. Його завдання – підтримувати, заохочувати, мотивувати, додавати впевненість у своїх силах та дозволяти робити й виправляти помилки.

Загальна мета самооцінювання полягає в тому, щоб учень усвідомив свої сильні сторони, визначив напрями подальшого розвитку, а також отримав упевненість у своїх можливостях. Самооцінювання має допомогти учню подумати та оцінити свої сильні сторони, компетентності та сфери, де потрібно докласти більших зусиль чи попросити про допомогу.

Педагог також має допомогти дитині з рефлексією. Дорослому потрібно бути відкритим та позитивно налаштованим у таких обговореннях для створення дружньої й відвертої атмосфери.

Щоб залучити учнів до самооцінювання і сформувати в них відповідні навички, в підручнику (під QR-кодом) вміщені спеціальні оцінювальні форми, які поєднують як оцінювання учнем власних результатів, так і рефлексію процесу навчання (перебігу власної діяльності на уроці). В електронному зошиті під рубрикою «Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць» запропоновані відповідні завдання (за допомогою таких прийомів як: мішень, координатна пряма, таблиця самооцінювання, «сходинки успіху», незакінчене речення та ін.). Учні опрацьовують ці форми наприкінці уроку, а потім охочі та/або учні, яких запрошує вчитель, презентують свої оцінки, які можуть бути за потреби коротко обговорені.

Важливо також навчити дітей навичок взаємного оцінювання. Для цього можна використовувати ті ж форми, про які йшлося вище, запропонувавши учням виконати оцінювання в парах або групах. Взаємооцінювання також має бути конструктивним, аргументованим та, за можливості, без критичних негативних зауважень.

Рефлексивні запитання/незакінчені речення на кшталт поданих до окремих уроків як-от «Сьогодні на уроці я зрозумів / зрозуміла, що...»; «Мені було цікаво...»; «У мене добре вийшло...»; «Мені було дуже складно...»; «Хотілося б

навчитися...»передбачають залучення якомога більшої кількості учнів до обговорення по колу.

Підсумкове оцінювання має на меті отримання даних про рівень досягнення учнем результатів навчання після завершення освітньої програми або її окремих компонентів. Воно передбачає перевірку й оцінювання результатів роботи учнів: 1) по закінченню засвоєння матеріалу розділу програми; 2) наприкінці семестру; 3) по закінченню навчального року. Оцінка результатів навчання учнів може бути рівневою (виражається через початковий, середній, достатній, високий рівень) або кількісною (позначається балами).

Семестрове оцінювання, яке здійснюють з урахуванням різних видів навчальної діяльності, що мали місце протягом семестру, та динаміки особистих навчальних досягнень учня, не є обов'язковим і здійснюється на розсуд закладу освіти. **Річне оцінювання** проводять на основі семестрових або скоригованих семестрових оцінок, що враховує динаміку особистих навчальних досягнень учня. Підсумок взагалі не обов'язково має дорівнювати середньому арифметичному балу. Вчитель може змістити акцент на результати опанування більш важливих тем, попередивши про це учнів на початку семестру. МОН України рекомендує в першому семестрі навчального року проводити рівневе оцінювання учнів (як перехідне від початкової ланки освіти), а в другому – виставляти бальні оцінки.

Орієнтирами для вчителя в оцінюванні учнів виступають обов'язкові результати навчання громадянської освіти та історії, передбачені Державним стандартом базової середньої освіти (таблиця 3).

Таблиця 3.

Обов'язкові результати навчання учнів предметів/курсів громадянської та історичної освітньої галузі

Навчальний предмет / інтегрований курс	Результати навчання за ДСБСО
Досліджуємо історію і суспільство	1. Історико-хронологічне мислення, орієнтація в історичному часі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявлення змін і тяглості в житті суспільства
	2. Геопросторове мислення, орієнтація в соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього середовища
	3. Критичне мислення, робота з різними джерелами інформації та формулювання обґрунтованих питань
	4. Системне мислення, виявлення взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовпливу історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їх інтерпретацій

5. Усвідомлення власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свободи, повага до прав і гідності інших осіб, толерантність, протидія виявам дискримінації та нерівного ставлення
6. Дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством загалом, залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем

Очевидно, що ці результати сформульовані як підсумкові, які досягають наприкінці базової ланки освіти. Отже їх варто оцінювати поступово – рік за роком. Причому адаптаційний цикл освіти (5-6 класи) передбачає лише початковий рівень їх досягнення. Тому за рекомендаціями МОН України вони можуть зведені до трьох груп результатів:

- Орієнтується в історичному часі і просторі.
- Працює з інформацією історичного змісту.
- Виявляє повагу до гідності людини та соціальну активність.

Зауважимо, що критерії оцінювання розробляються відповідно до загальних критеріїв оцінювання, рекомендованих МОН України (додаток 2 наказу Міністерства освіти і науки України 01 квітня 2022 р. № 289) з урахуванням характеристик груп обов'язкових результатів навчання, визначених державним стандартом базової освіти та очікуваних результатів навчання, передбачених модельною навчальною програмою. В освітній програмі закладу освіти вони можуть бути конкретизовані. На нашу думку, конкретизація може містити такі групи результатів та критерії (і рівні) для оцінювання навчальних досягнень учнів із предметів/курсів громадянської та історичної освітньої галузі (таблиця 4).

Таблиця 4.

Орієнтовні критерії оцінювання результатів навчання учнів

Група результатів навчання	Рівень досягнення результатів навчання			
	Початковий (розпізнавання, пригадування, відтворення)	Середній (розуміння, застосування)	Достатній (аналіз, синтез)	Високий (оцінювання, створення, продукування)
Орієнтується в історичному часі і просторі, виявляє взаємозв'язки і подій і явищ	називає та виокремлює дати в навчальному матеріалі; пояснює на прикладах поняття раніше / пізніше;	пояснює на прикладах відмінність між одиницями вимірювання історичного часу; розрізняє дати в роках, століттях	укладає в хронологічній послідовності події, явища, процеси, подані у навчальному матеріалі; виокремлює періоди, етапи	виявляє причиново-наслідкові зв'язки між історичними та суспільно значущими подіями, явищами, процесами; співвідносить дані карти з іншими джерелами

	<p>установлює одночасність подій; знаходить окремі об'єкти на карті називає пов'язані між собою події</p>	<p>і тисячоліттях; визначає віддаленість одних подій від інших; розрізняє системи літочислення; позначає розміщення об'єктів на карті, будує уявні маршрути; читає легенду карти, визначає за нею історичний період, зображений на карті; визначає причини і наслідки подій</p>	<p>історичних подій, явищ, процесів, визначає їх часові межі; будує розповідь за даними історичної карти; відтворює події, зображені на карті, спираючись на легенду; пояснює зв'язок природних умов та способу життя людей; пояснює зв'язок способу життя людей з історичним періодом</p>	<p>інформації; виявляє залежність та/або зіставляє географічні умови та розвиток господарства, суспільства, культури; використовує історичний час (датування) для послідовної розповіді про певні події, явища, процеси; визначає взаємопов'язані та взаємозалежні події, явища, процеси в житті суспільства</p>
<p>Працює з інформацією історичного та громадянського змісту</p>	<p>називає різні види джерел суспільствознавчої інформації; добирає необхідні джерела інформації за допомогою вчителя</p>	<p>розрізняє джерела інформації за видами; формулює запитання до теми уроку на основі джерел інформації; добирає інформацію з різних джерел за заданими критеріями; використовує окремі відомості джерел інформації в усній / письмовій відповіді; будує виступ за наданим планом</p>	<p>знаходить у тексті причини та наслідки історичних та суспільно значущих подій, явищ, процесів; формулює уточнювальні запитання; порівнює інформацію різних видів; оперує відомостями з різних джерел інформації; складає план виступу</p>	<p>формулює історично обґрунтовані запитання; самостійно обирає критерії для порівняння подій, явищ, процесів; самостійно добирає джерела інформації; робить висновки щодо причин або наслідків подій, спираючись на наявні джерела; наводить приклади множинності трактувань минулого і сучасного; презентує результати роботи з джерелами</p>
<p>Виявляє</p>	<p>називає</p>	<p>пояснює</p>	<p>аналізує ситуації,</p>	<p>моделює ситуації,</p>

здатність до співпраці, толерантність, активну громадянську позицію з однолітками	громадянознавчі поняття; розрізняє суспільні явища і процеси; дотримується колективно встановлених правил; співпрацює в з однокласниками в парі / групі на уроці; бере участь у колективних заходах і проєктах за пропозицією вчителя	громадянознавчі поняття, дає їхні визначення, ілюструє відповідні поняття прикладами; описує суспільні явища і процеси; долучається до обговорення змодельованих ситуацій та/або суспільно значущих проблем; виконує різні ролі у груповій взаємодії, проєктній роботі толерантно спілкується з іншими під час уроку	пов'язані з громадянознавчим и поняттями; характеризує й порівнює суспільні явища, процеси; бере участь в обговоренні варіантів вирішення змодельованих ситуацій; висловлює ідеї/пропозиції щодо можливих заходів та/або способів вирішення суспільно значущих проблем виконує активну роль під час групової/парної роботи надає підтримку і допомогу іншим висловлює ідеї щодо проєктів і заходів у школі. класі	пов'язані з застосуванням відповідних громадянознавчих понять; оцінює суспільні явища і процеси; ініціює пропозиції, пропонує варіанти дій для розв'язання змодельованих ситуацій, навчальних і життєвих проблем; конструктивно долучається до ухвалення колективних рішень; бере участь у громадських заходах освітнього закладу; ініціює на уроці співпрацю та залучає до неї інших; бере участь у демократичних процедурах у класі, школі; ініціює/організує акції та заходи з розв'язання проблем у школі та громаді
--	---	--	---	--

Таким чином у свідоцтві досягнень та класному журналі оцінки виставляються за такі групи результатів (таблиця 5).

Таблиця 5.

Навчальний предмет / інтегрований курс	Результати навчання	Рівень досягнення результатів навчання		
		I семестр	II семестр	Рік
		рівні/ бали	рівні/ бали	рівні/ бали
Досліджуємо історію і суспільство	1. Орієнтується в історичному часі і просторі, виявляє взаємозв'язки подій і явищ			
	2. Орієнтується в історичному часі і просторі, виявляє взаємозв'язки подій і явищ			

3. Виявляє здатність до співпраці, толерантність, активну громадянську позицію з однолітками			
--	--	--	--

Формами оцінювання результатів навчання п'ятикласників з предметів/ курсів громадянської та історичної освітньої галузі є: виконання практичних та діагностичних робіт, письмових робіт (зокрема й написання есеїв, створення інфографіки, роботи з таблицями, візуальними джерелами, картами тощо); тестування, усне опитування; навчальних проєктів; створення творчих продуктів тощо. Вибір учителем змісту, форм, процедур поточного і підсумкового оцінювання результатів навчання учнів залежить від дидактичної мети.

При оцінюванні досягнень програмових очікуваних результатів учнів із інтегрованого курсу вчитель має враховувати: логічність і обґрунтованість, осмисленість, глибину, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість міркувань учня, рівень сформованості загальнонавчальних та предметних умінь і навичок, рівень опанування учнем наскрізними вміннями та ключовими компетентностями.

Безпосередньо на уроці не можна оцінити виховний ефект інтегрованого курсу, сформованість цінностей та особистого ставлення учнів, адже система цінностей, особисте ставлення, поведінкові моделі учня проявляються в реальному житті. Тому завданням учителя є створення оптимальних умов для вільного висловлення й захисту учнем власної думки з будь-яких історичних, суспільно значимих питань і проблем у будь-яких ситуаціях навчальної та позаурочної діяльності.

Оцінювання має бути відкритим для учнів. Учителю слід інформувати учнів про те, що і як він оцінюватиме. Це сприятиме свідомій і сумлінній роботі учнів на уроках і вдома, адже вони знатимуть, чого від них очікує вчитель та як він визначатиме оцінку їхньої роботи. Оцінювання має також бути справедливим, неупередженим, об'єктивним, недискримінаційним та добросовісним.

Рівень досягнення учнем результатів навчання відображають у Свідомстві досягнень за названими або іншими (затвердженими освітнім закладом) показниками.